

SJABBAT SJALOM

Sjabbat Weekblad voor Nederland

Jaargang VII, Nr. 222

Parasjat Toledot

20 Chesjwan 5768
9/10 november 2007

Parasjat Toledot (Bereisjet 25:19-28:9)

Overzicht parasja

Na 20 jaar huwelijk worden Jitschaks gebeden verhoord en Rivka wordt zwanger van een tweeling. De zwangerschap is uiterst pijnlijk. Hasjem onthult aan Rivka dat haar lijden een voorbode in microcosmos is van een wereldwijd conflict dat door alle eeuwen heen zal woeden tussen de beide grote volken die afstammen van de tweeling – Rome en Israël. Esav wordt geboren en achter hem aan komt Ja'akov die de hiel van Esav vasthoudt. Als zij opgroeien wordt Esav een jager, een man van de fysieke wereld, terwijl Ja'akov in zijn tent zit en werkt aan de ontwikkeling van zijn geest. Op de dag van de begrafenis van hun grootvader Awraham, bereidt Ja'akov een linzenschotel, het traditionele maal van rouwbedrijvenden. Esav komt hongerig binnengestormd, van een vermoeiende jacht, en verkoopt zijn eerstgeboorterecht (met de bijbehorende geestelijke verantwoordelijkheid) voor een bord met linzen, waarmee hij aantoonde dat hij de positie van eerstgeborene niet waardig is. Er breekt een hongersnood uit in Kena'an en Jitschak denkt erover om naar Egypte uit te wijken. Maar Hasjem zegt hem, dat omdat hij gebonden was geweest als offer, hij heilig is geworden en in het Heilige land moet blijven. Hij verhuist naar Gerar, het land van de Filistijnen, waar hij aan iedereen vertelt dat Rivka zijn zuster is, om hen beiden te sparen. De Filistijnen worden jaloers op Jitschak, wanneer zij zien hoe geweldig rijk hij wordt en Awimelech, de koning, vraagt hem het land te verlaten. Jitschak graaft drie waterputten weer op, die door zijn vader gegraven waren, een profetisch toespeling op de drie toekomstige Tempels. Wanneer Awimelech ziet dat Jitschak door Hasjem gezegend is, sluit hij een verdrag met hem. Wanneer de nu bijna blinde Jitschak zijn einde voelt naderen, roept hij Esav bij zich om hem, als zijn eerstgeborene zoon, zijn zegen te geven. Rivka echter, die dat hoort, reageert op een profetische opdracht, dat de zegen op Ja'akov moet komen. Zij overtuigt Ja'akov ervan zich als Esav te vermommen, en zo krijgt Ja'akov de zegeningen van Jitschak. Wanneer Esav in zijn frustratie hierover aan zijn vader vertelt hoe hij zijn eerstgeboorterecht aan Ja'akov verkocht heeft, realiseert Jitschak zich dat Ja'akov terecht dat eerstgeboorterecht verworven heeft en hij bevestigt de zegeningen die hij aan Ja'akov gegeven heeft. Esav zweert dat hij Ja'akov zal vermoorden, en daarom stuurt Rivka Ja'akov weg naar haar broer Lawan, waar hij een passende vrouw voor zich zal vinden.

Door Ohr Somayach in Jeruzalem, Israël

©1998 Ohr Somayach International - Alle rechten voorbehouden

Haftara Erev Rosj Chodesj (1 Sjmoeël 20:18-42)

Korte inhoud van de Haftara

29: 18-23 – Jonatan en David spreken een teken af dat zij elkaar met behulp van pijlen zullen informeren betreffende Koning Sjaeels gevoelens met betrekking tot David. 24-34 – Wanneer tijdens de feestelijke maaltijd ter gelegenheid van Rosj Chodesj Davids stoel onbezet blijft, reageert Sjaeël agressief op Davids verdwijning. 35-42 – Jonatan geeft deze informatie via de afgesproken signalen door aan David en adviseert hem te vluchten.

Het verband tussen de Haftara en Erev Rosj Chodesj

Het eerste vers van de Haftara: „Morgen zal het Rosj Chodesj zijn,” dient als een herinnering voor de gemeente dat het deze Sjabbat erev Rosj Chodesj is. Uit de Haftara blijkt dat het in die tijd de gewoonte was om op Rosj Chodesj een feestelijke maaltijd te houden. Daarom zeggen sommige *Risjoniem* dat het een goede gewoonte is om een speciale maaltijd te houden op Rosj Chodesj.

De regering van Koning David wordt vergeleken met het wassen en afnemen van de maan. Zoals de maan in 15 dagen van Nieuwe Maan tot Volle Maan groeit en vervolgens in 15 dagen weer afneemt, zo groeide het koningschap van Davi in 15 generaties van Avraham Avinoe tot Sjlomo HaMelech, waarna de glorie van het koningschap van Israël weer in 15 generaties afnam tot de laatste koning, Tsidkiahoe (*Jalkoet Sjimoni, Parasjat Bo*).

Rosj Chodesj wordt daarom ook gezien als een symbool voor het herstel van de Dynastie van David in de toekomst en daarom zeggen wij (niet in Nederland) bij het bensen van de nieuwe maan: „*David, Melech Jisraël, chai wekajam* – David, koning van Israël, leeft en bestaat.”

De Parasja verklaard door de commentatoren

25. ¹⁹Dit zijn de geslachten van Jitschak, de zoon van Avraham: Avraham bracht Jitschak voort. ²⁰Jitschak was veertig jaar toen hij zich Rivka, de dochter van Betoeël, de Arameër uit Padan Aram, de zuster van Lavan de Arameër, tot vrouw nam. ²¹Jitschak bad tot Hasjem ten behoeve van zijn vrouw want zij was onvruchtbaar, en Hasjem gaf aan hem gehoor, en Rivka, zijn vrouw, werd zwanger. ²²De kinderen bewogen

19. Dit zijn de geslachten van Jitschak – [Het Hebreeuwse woord *toledot*, dat wij hier hebben vertaald met ‘geslachten’ kan ook ‘generaties betekenen’.] Dit zijn Jaäkov en Esav, die in deze afdeling genoemd worden (*Rasji*). *Ramban* zegt: Het woord *toledot* [door ons vertaald met geslachten] moet hier vertaald worden met „de kinderen.” Dus het vers moet gelezen worden als: „Dit zijn de kinderen van Jitschak, nauwelijks Esav en Jaäkov, die verderop genoemd worden.” *Sforno* vertaalt: „Dit is de levensgeschiedenis van Jitschak.” *Or Hachaim* zegt: hier wordt bedoeld: dat gene wat Jitschak heeft voortgebracht, namelijk goede daden, [die hij gegeneert heeft] want dat zijn de werkelijke nakomelingen van de rechtvaardigen en Jitschak ging door op de weg die Avraham gedaan was.

Avraham bracht Jitschak voort – Omdat de Heilige Schrift schrijft dat Jitschak de zoon van Avraham was, was het noodzakelijk om te zeggen dat *Avraham bracht Jitschak voort*, omdat de spotters van dat geslacht zeiden dat Sara zwanger was geworden van Avimelech. Want ziet, zoveel jaren bracht zij door met Avraham zonder van hem zwanger te worden. Wat deed nu HaKadosj Baroech Hoe? Hij vormde de gelaatstreken van Jitschak gelijk aan die van Avraham en zo getuigden allen dat Avraham Jitschak had voortgebracht. En dat is het, wat er hier geschreven staat: *Jitschak was de zoon van Avraham*, want er is immers getuigenis dat Avraham Jitschak voortbracht (*Rasji*). Volgens *Ibn Ezra* moet het vertaald worden met: „Avraham voedde Jitschak op.”

Ramban is het er niet mee eens. Eigenlijk had Tora hier moeten beginnen met: „Dit zijn de nakomelingen van Avraham.” Maar dat vond de Schrift niet passend, want ook Jisjmaël en de kinderen van Ketoera waren een nakomelingen van Avraham. Daarom staat er: Avraham bracht Jitschak voort,” als om aan te duiden dat hij de enige was die telde, zoals er geschreven staat in vers 21:12: „Want je nakomelingen zullen op naam van Jitschak staan.” Dit is ook de mening van *Sforno*.

Er zijn kindeën die zich schamen voor hun ouders en er zijn ouders die zich schamen voor hun kinderen. Maar Jitschak was trots dat hij was „Jitschak, de zoon van Avraham,” en Avraham was trots „Avraham bracht Jitschak voort” (*Midrasj Tanchoema*).¹

20. Veertig jaar – Toen Avraham van de berg Moria kwam, werd bekend gemaakt dat Rivka geboren was en toen was Jitschak 37 jaar. Want in die tijd stierf Sara. En vanaf de geboorte van Jitschak tot aan diens binding [op het altaar], waarbij Sara stierf, waren 37 jaren verlopen, want zij was 90 jaar toen zij Jitschak baarde en 127 toen zij stierf, zoals er gezegd wordt: *En de levensjaren van Sara waren 127 jaar* [zie Gen 23:1]. Dus was Jitschak 37 jaar toen Rivka geboren werd. Hij wachtte drie jaar totdat zij geschikt zou zijn voor de samenleving, en toen trouwde hij met haar (*Rasji*).

De dochter van Betoeël, de Arameër uit Padan Aram, de zuster van Lavan – Is het dan niet reeds vermeld dat zij de dochter van Betoeël was, de zuster van Lavan en uit Padan Aram? Echter het wordt hier nogmaals vermeld om haar lof toe te zwaaien, dat zij de dochter was van een booswicht en de zuster van een booswicht, uit een plaats van booswichten, zonder dat zij hun slechtheid had over genomen (*Rasji*).

De Arameër – *Arami* in het Hebreeuws. Als men de letters omdraait staat er de *ramai* – oplichter. Dus er staat eigenlijk: „De dochter van een oplichter” (*Or Hachaim*).

De zuster van Lavan – Uit haar werd Esav geboren, want kinderen lijken vaak op de broer van hun moeder (*Sforno*). Dus waar *Rasji* de afkomst van Rivka tot haar lof vermeldt, namelijk dat zij, ondanks haar slechte afstamming zo’n tsaddiek als Jaäkov voortbracht, ziet *Sforno* het als een kritiek en een verklaring waarom zij zo’n slecht mens als Esav voortbracht.

Padan Aram – Omdat er twee Aram's waren: Aram Naharajim en Aram Tsoba, noemt men het *Padan*, een uitdrukking voor koppel, zoals een koppel runderen. En sommigen verklaren *Padan Aram* met: het veld Aram, want in de taal der Jismaëlieten [het Arabisch] noemt men een veld een *Paddan* (*Rasji*).

21. Hij bad – Hij bad veel en indringend (*Rasji*).

Ten behoeve van zijn vrouw – [Volgens *Rasji* niet *ten behoeve* van, maar *tegenover*] De een stond in de ene hoek en bad, en de ander stond in de andere hoek en bad (*Rasji*).

Want zij was onvruchtbaar – Zij moest tien jaar wachten voordat zij kindeën kon krijgen, opdat haar slechte familie niet zo zeggen dat zij zwanger was geworden dankzij hun zegen [zie *Ber.* 26:60], daarom moest zij wachten tot het gebed van Jitschak, zodat het duidelijk zou zijn dat zij zwanger werd, dankzij het gebed van een tsaddiek (*Or Hachaim*).

Hoewel hem nakomelingen beloofd waren, bad hij dat hij van deze vrouw, die tegenover hem stond, kinderen zou krijgen (*Sforno*).

Gaf aan hem gehoor – Hij liet Zich aandringen en Zich door hem overreden, niet aan haar, want het gebed van een rechtvaardige, die de zoon is van een rechtvaardige is niet vergelijkbaar met het gebed van een rechtvaardige het kind is van een slecht mens. Daarom *door hem* en niet door haar (*Rasji*).

22. Zij bewogen zich hevig – Of u het wilt of niet, dit vers zegt: ‘Verklaar het mij’, want het blijft onduidelijk voor ons wat dit hevig bewegen is, en er staat: *als dit zo is, waarom ben ik dat?* Onze geleerden verklaren het als een uitdrukking die is afgeleid van het Hebreeuwse woord voor *rennen*. Wanneer zij [Rivka] langs een deur kwam, waarachter Sjem en Ever Tora leerden, dan ging Jaäkov te keer, en als zij langs een deur kwam van afgoderij, dan spartelde Esav om eruit te komen. En een andere verklaring: zij worstelden met elkaar en maakten ruzie over de erfenis van de twee werelden [wie namelijk deze wereld en wie de komende wereld zou bezitten] (*Rasji*).

En toen zei ze: als dit zo is – Als de pijn van de zwangerschap zo groot is, **waarom ben ik dat dan?** Waarom verlangde ik ernaar en bad ik om zwanger te worden? (*Rasji*)

Als dit zo is – Wanneer zij in mijn buik met elkaar vechten, dan is mijn leven in gevaar bij de bevalling, zoals zo vele vrouwen sterven bij de bevalling (*Sforno*).

Waarom ben ik dat dan? – Zij vroeg aan andere vrouwen of die ook zoveel pijn tijdens hun zwangerschap hadden gehad en zij antwoordden haar: „Nee.” Daarop vroeg zij: „Waarom is dan mijn zwangerschap anders dan die van anderen?” (*Ibn Ezra*)

Volgens *Ramban* bedoelde zij te zeggen: „Waarom ben ik dan op deze wereld, waarom ben ik geboren?”

Waarom wilden mijn familie en mijn echtgenoot dan zo graag dat ik kinderen zou krijgen? (*Sforno*).

zich hevige in haar binnenste en toen zei ze: „Als dit zo is, waarom ben ik dat?” Daarop ging zij een verklaring zoeken bij Hasjem. ²³Hasjem zei tegen haar: „Twee volken bevinden zich in jouw buik en twee natiën; vanuit jouw schoot zullen zij zich scheiden en de ene natie zal machtiger zijn dan de andere en de oudste zal de jongste dienen.” ²⁴Toen haar tijd was aangebroken om te baren, bleek er een tweeling in haar buik te zitten. ²⁵De eerste die eruit kwam was geheel roodachtig, als een harige mantel; zijn naam was Esav. ²⁶Daarna kwam zijn broer eruit en zijn hand hield de hiel van Esav vast, en hij noemde zijn naam Jaäkov. Jitschak was zestig jaar bij hun geboorte.

²⁷Toen de knapen opgroeiden, werd Esav een man van de jacht, een man van het veld, maar Jaäkov was een

Or Hachaim is het met geen van deze verklaringen eens en heeft een andere oplossing: Het woord „*wehitrotsetsoe*” dat wij hier vertaald hebben met: „Zij bewogen zich hevige,” betekent eigenlijk letterlijk: „Ze maakten zichzelf kapot.” Daar er twee foetussen in haar baarmoeder zaten, die metelkaar vochten, voelde het aan, of zij elkaar wilden vernietigen en daarom vreesde zij een miskraam te zuleln krijgen. Haar retorische vraag was dus: „Waarom moest ik zwanger worden als ik de zwangerschap toch niet tot een goed einde kan brengen?” En de woorden: „**Daarop ging zij een verklaring zoeken**” betkeenen niets anders dan dat zij bad dat zij geen miskraam zou krijgen (*Or Hachaim*).

Daarop ging zij een verklaring zoeken – Naar het leerhuis van Sjem (*Rasji*). In *Bereisjiet Rabba* 63:6 zegt: Het leerhuis van Sjem en Ever. *Rasjbam* schrijft: Zij ging naar de profeten van die tijd.

Een verklaring zoeken bij Hasjem – Opdat Hij haar zou vertellen wat er tenslotte met haar zou gebeuren (*Rasji*).

Volgens *Ramban* ging zijn bidden tot Hasjem.

23. Hasjem zei tegen haar – Door middel van een afgezant, tot Sjem werd het gezegd door de Sjechina, en hij [Sjem] zei het haar.

Twee volken bevinden zich in jouw buik – Er staat [in het Hebreeuws] geschreven: *twee trotsen* [maar het wordt volgens de overlevering uitgesproken als *twee volken*]. Dat zijn Antoninus [de Romein = Edomiet, afstammeling van Esav] en Rabbie [Jehoedah Hanassie, afstammeling van Jaäkov]: op hun tafels ontbrak nooit ramen, noch mierikwortel, noch in de zomer, noch in de winter (*Rasji*). En het is heel normaal dat een tweeling in de buik meer bewegingen veroorzaakt, daar hoefde zij zich geen zorgen over te maken (*Ramban*).

En twee natiën – Koninkrijken (*Rasji*). Die tegengestelde nationale belangen hebben (*Sforno*).

Van uit jouw schoot zullen zij zich scheiden – Vanaf hun geboorte zullen zij zich van elkaar afscheiden, deze [zal zich begeven] op het slechte pad, de ander op het goede pad (*Rasji*). Geen van tweeën zal in je schoot sterven ten gevolge van de strijd, zij worden levend geboren (*Sforno*).

En de ene natie zal machtiger zijn dan de andere – Zij zullen niet tegelijkertijd groot zijn, wanneer de een omhoog komt, zal de ander vallen (*Rasji*).

24. Toen haar tijd volledig was om te baren – Maar van Tamar staat er geschreven [in Gen. 38:27]: *Het was op de tijd dat zij baren zou*, want haar tijd was nog niet volledig, want zij beviel al na 7 maanden (*Rasji*).

Een tweeling – [Het woord *tweeling* is] onvolledig [geschreven in het Hebreeuws] maar bij Tamar is het volledig, omdat beiden [de zonen van Tamar] rechtvaardige mensen waren, maar hier was er [slechts] één rechtvaardig en de andere was een slecht mens (*Rasji*). Diegenen die bij de bevalling assisteerden, ontdekten al vóór dat de bevalling daadwerkelijk plaatsvond dat zij van een tweeling verlost zou worden en toen de eerste te voorschijn kwam, bedekt met een harige mantel, realiseerden zij zich dat zijn geboorte erg moeilijk had moeten zijn en na die van zijn gladde broer. Daarom noemde men hem Esav, alsof men wilde zeggen: zijn broer hem forceerde (*Isoei*, dat van dezelfde stam zou zijn als *Esav*) om er als eerste uit te gaan (*Sforno*).

25. Roodachtig – Dit was een teken dat hij bloedvergieten zou (*Rasji*).

Als een harige mantel – Hij was helemaal behaard, als een wollen harig kledingstuk. **Zijn naam was Esav** – Iedereen noemde hem zo, omdat hij volledig ontwikkeld was [de naam *Esav* zou dan in het Hebreeuws afgeleid zijn van het Hebreeuwse woord '*Asoei*, dat gemaakt of volmaakt betekent] wat haargroei betreft zoals iemand van meer gevorderde leeftijd.

26. Daarna kwam zijn broer eruit – Ik heb een agadische verklaring gehoord, die dit verklaart overeenkomstig de eenvoudige betekenis ervan: hij hield het met recht vast, om hem tegen te houden. Jaäkov was ontstaan uit de eerste druppel en Esav uit de tweede druppel. Ga maar eens na en neem een nauw pijpje en doe daar twee steentjes in, de een na de ander. Die welke er het eerst inging, gaat er als laatste uit en die welke er het laatst inging, komt er als eerste uit. Daaruit volgt dat Esav, die het laatst was gemaakt, als eerste eruit kwam, terwijl Jaäkov, die als eerste gemaakt was, er als laatste uit kwam. Nu wilde Jaäkov hem tegenhouden, opdat hijzelf de eerste zou zijn bij de geboorte, zoals hij de eerste was bij de vorming en hij haar baarmoeder zou openen en zijn eerstgeboorterecht zou krijgen (*Rasji*).

De hiel van Esav – Het was een teken, dat de een zijn heerschappij nog niet zou beëindigen, of reeds staat de ander op, om het hem af te nemen (*Rasji*).

En hij noemde zijn naam Jaäkov – HaKadosj Baroeh Hoe noemde hem zo. En een andere verklaring: zijn vader noemde hem Jaäkov, omdat hij de hiel vasthield (*Rasji*). [Hiel in het Hebreeuws is *Ekev*, en komt van dezelfde stam als Jaäkov.]

Volgens *Sforno* betekent *Ekev* 'einde' en werd hij zo genoemd, omdat hij tot het einde zou blijven, d.w.z. dat Jaäkov de vernietiging van de volken zou overleven, zoals er geschreven staat (*Jeremiahoe* 46:28): „Want Ik maak een eind aan alle volken... maar aan jou maak Ik geen eind.”

Zestig jaar – Tien jaren waren verlopen sinds hij met Rivka getrouwd was, totdat zij dertien jaar was, en rijp was om zwanger te worden. De volgende tien jaar hield hij haar in de gaten en wachtte af, zoals zijn vader gedaan had met Sara. Daar zij niet zwanger werd, wist hij dat zij onvruchtbaar was en bad hij voor haar, want een slavin [zoals zijn vader Avraham gedaan had] wilde hij niet nemen, omdat hij op de berg Moria tot een volmaakt brandoffer geheiligd was (*Rasji*).

27. Toen de knapen opgroeiden, werd Esav– Zolang als zij klein waren onderscheidden zij zich niet zo door hun gedrag en lette niemand op hen, wat hun karakter was. Maar zodra zij dertien jaar waren, ging de een naar de leerscholen en de ander ging de weg op van afgoderij (*Rasji*).

Die de jacht verstond – Die wist hoe hij zijn vader moest vangen en bedriegen met zijn mond, door zijn vader te vragen: „Vader, hoe neemt men een tiende af van zout en van stro” [terwijl men van geen van beide tienden hoeft af te nemen], zodat zijn vader zou denken dat hij nauwkeurig was in de naleving van de geboden (*Rasji*).

braaf man, een tentbewoner. ²⁸Jitschak hield van Esav want [hij bracht hem] wild in de mond, maar Rivka hield van Jaäkov. ²⁹Eens had Jaäkov een gerecht gekookt, toen Esav van het veld kwam, terwijl hij vermoed was. ³⁰Toen zei Esav tegen Jaäkov: „Laat mij toch slikken van dat rode, dat rode spul daar, want ik ben moe.” Daarom noemt men hem Edom [de rooie]. ³¹Jaäkov zei: „Verkoop mij heden je eerstgeboorterecht”. ³²En Esav zei: „Och, ik ga toch dood, dus wat heb ik aan dit eerstgeboorterecht?” ³³Daarop zei Jaäkov: „Zweer het mij nu”. En hij zweerde en verkocht zijn eerstgeboorterecht aan Jaäkov. ³⁴Jaäkov gaf daarop aan Esav brood en het linzengerecht. En hij at en dronk, en daarna stond hij op en ging heen. Zo versmaadde Esav het eerstgeboorterecht.

Een man van het veld – Volgens de gewone betekenis, een nietsnut, die wat jaagt met zijn boog op wilde dieren en vogels (*Rasji*). Een man die geschoold is in het bewerken van de grond (*Sforno*).

Een braaf man – Die niet bekwaam was in al deze dingen, maar wiens mond is al zijn hart [die eerlijk zegt wat hij denkt], wie niet zo geslepen is om te bedriegen, die wordt braaf genoemd (*Rasji*).

Een tentbewoner – [Er staat letterlijk: „Die woont in tenten.”] De tent van Sjem en de tent van Ever [een Tora-leerschool] (*Rasji*). Twee soorten tenten, de één is de tent van een schaapherder en de ander een niet-opvouwbare tent voor meditatie, waar hij leerde zijn Schepper te kennen (*Sforno*).

28. Jitschak hield van Esav – Hij hield ook van Esav, ondanks dat hij wist dat Esav niet zo perfect was als Jaäkov (*Sforno*).

In de mond – Volgens de vertaling van Onkelos: de mond van Jitschak [die het wildbraad van Esav at. Dit is ook de verklaring van *Ibn Ezra*]. Maar volgens de verklaring van de Midrasj was het de mond van Esav, die hem ving en bedroog met zijn woorden (*Rasji*).

Maar Rivka hield van Jaäkov – Want zij herkende de slechtheid in Esav (*Sforno*). [Zij kwam uit een huis met slechte mensen en kende dus hun streken en die herkende zij in Esav. Jitschak echter kwam uit een huis van tsaddikiem en had met slechte mensen geen ervaring en daarom herkende hij het niet.]

29. Gekookt – [volgens de vert. van Rasji en Onkelos].

Hij vermoed was – Hij was moe van het moorden (*Rasji*).

Esav beging vijf zonden die dag: hij verleidde een meisje dat verloofd was, hij beging een moord, hij ontkende het bestaan van God, hij ontkende de wederopstanding van de doden en hij vermaadde het eerstgeboorterecht (*De Talmoed*).

Die dag had hij Nimrod vermoord (*Midrasj*).

30. Laat mij toch slikken – Ik zal mij mond openen en werp daar dan een heleboel in (*Rasji*).

Van dat rode spul daar – Rode linzen. Op die dag was Avraham overleden, opdat hij niet zou zien hoe Esav, zijn kleinzoon, het slechte pad opging, want dan zou hij geen goede oude dag hebben, zoals HaKadosj Baroeh Hoe hem beloofd had. Daarom bekorte Hasjem zijn leven met vijf jaar, want Jitschak werd 180 jaar, maar Avraham werd slechts 175 jaar. Jaäkov kookte linzen, om voor Jitschak, die in de rouw zat voor zijn vader, een maaltijd te bereiden [zoals ook nu nog iemand anders de eerste maaltijd moet bereiden voor een rouwende]. En waarom linzen? Omdat zij op een wiel lijken [zij zijn rond], want het rouwbedrijven is als een rad dat ronddraait door de wereld [en dat ieder op zijn beurt treft]. En een andere reden: zoals de linzen geen mond hebben [ze hebben geen plekje dat men als mond zou kunnen beschouwen], zo heeft ook de rouwende geen mond, want het is hem verboden te spreken. Vandaar het gebruik om de rouwende bij zijn eerste maaltijd eieren te eten te geven, want ook die zijn rond en hebben geen begin en geen eind, zoals wij leren in Moëd Katan (21b): Een rouwende mag gedurende de eerste drie dagen niemand antwoorden, als men hem begroet en hij mag dus zeker niet de eerste zijn om iemand te groeten. Vanaf de derde tot de zevende dag mag hij antwoorden, enz. (*Rasji*).

Van dat rode, dat rode spul daar – Het is de gewoonte van mensen die iets dringend nodig hebben van een ander, om in herhaling te vervallen (*Rasjbam*).

Daarom noemt men hem Edom [de rooie] – Toen zij zagen dat Esav zich alleen maar bezig hield met ruw en simpele arbeid en niet geciviliseerd, zodat hij zelfs niet wist dat het linzen waren, maar het gerecht bij zijn kleur noemde (dat rode), noemden zij hem „de rooie” (*Sforno*).

Men noemde hem zo, spottend, omdat hij zijn eerstgeboorterecht verkocht had voor een bordje linzen, want: „De dronkaard en de veelvraat zullen tot armoede vervallen” (*Misjlei* 23:21).

31. Verkoop mij heden – Onkelos vertaalt hier: „Zo helder als de dag,” dat wil dus zeggen: verkoop mij het op een duidelijke manier (*Rasji*).

Daar je tijd volledig in beslag genomen wordt met de jacht, en je daarvan zo moe bent dat je niet eens een bord met linzensoep kan identificeren, dan ben je ongetwijfeld niet in staat om je geboorterecht uit te oefenen en God als zodanig te dienen (*Sforno*).

Je eerstgeboorterecht – Omdat de offerdienst vóór Sinai door de eerstgeborene gedaan werd, zei Jaäkov: deze booswicht is het niet waard om te offeren voor Hasjem (*Rasji*).

32. Och, ik ga toch dood – (Het eerstegeboorterecht zal toch verdwijnen want het zal overgaan op de stam Levi, en verder) zei Esav: wat is de aard van deze dienst? Jaäkov antwoordde hem: vele vermaningen, lijf- en doodstraffen hangen ermee samen, zoals wij leren (in Sanhedrin 22b), dat degenen die dienst doen terwijl zij dronken zijn en hun hoofdhaar wild laten groeien, met de dood gestraft worden. Hierop zei Esav: Ik zal daardoor nog sterven; dus waarom zou ik daarnaar verlangen? (*Rasji*)

Elke dag jaag ik in het bos, dat vol zit met gevaarlijke wilde dieren, zodat de kans groot is dat ik sterf voordat mijn vader overlijdt. Dus wat heb ik aan dat eerstgeboorterecht [dat alleen in werking treedt na het overlijden van de vader] (*Rasjbam*).

34. Zo versmaadde Esav – Door te laten zien dat hij de dienst van de Alomtegenwoordige verachtte, getuigt de Tora van zijn slechtheid (*Rasji*).

In de ogen van Esav was zijn eerstgeboorterecht de prijs van een bord linzen nog niet waard, dus de verkoper ervan werd niet bedrogen (*Sforno*).

Inzicht in de Parasja

De duivel zit in de details

In de parasja van deze week maken we kennis met onze voorvader Jaäkov en zijn tweelingbroeder Esav. Rasji verklaart dat het onmogelijk was om onderscheid tussen hun karakters te maken, zolang zij nog minderjarig waren, maar zodra zij de leeftijd van 13 jaar hadden bereikt, kwamen hun ware karaktertrekken naar buiten: Jaäkov ging Tora leren, terwijl Esav zich ging misdragen.

Het lijkt vreemd dat het negatieve gedrag van Esav zo plotseling op zijn dertiende jaar te voorschijn kwam – met name daar de Talmoed (*Sjabbat* 105a) expliciet zegt dat iemands neiging tot negatief gedrag (*jetser hara*) niet op deze manier werkt. In plaats van een plotselinge verandering te veroorzaken, verleidt de *jetser hara* ons om te zondigen door ons over te halen „alleen maar een klein overtredinkje” te doen. De volgende keer tracht het ons te overtuigen om een andere kleine overtreding te begaan – totdat uiteindelijk iemand kan worden overtuigd om afgoden te dienen.

Dus als de aard van de *jetser hara* is om onze verdediging langzaam maar zeker te ondermijnen, hoe kon Esav dan zo plotseling van het pad van Tora afgaan op het moment dat hij 13 jaar werd?

Gebaseerd op de verklaring van de aard van de *jetser hara* door onze Geleerden, moeten we concluderen dat de verandering in het gedrag van Esav in feite een gradueel proces was. Wij kunnen dit begrijpen door wat zorgvuldiger het commentaar van *Rasji* hier te lezen. *Rasji* zegt dat toen Jaäkov en Esav kinderen waren, het onmogelijk was om ONDERSCHIED te maken tussen de twee – niet dat er geen verschil was! Hoewel Esavs externe gedrag hetzelfde geleken kan hebben als dat van Jaäkov, was er niettemin iets aan hem niet hetzelfde.

Wat was het verschil? We kunnen suggereren dat Esav slechts naar buiten een „afbeelding” van zichzelf liet zien, van iemand die meer om de algemeenheden gaf dan om de bijzonderheden. Hoewel hij als kind dezelfde mitswot deed als Jaäkov, verontachtzaamde hij de nuances en de subtiliteiten van de mitswot. Het was deze onverschilligheid die ertoe leidde dat hij uiteindelijk de hele Tora verwierp.

„Kleine” mitswot

Wanneer men geen waarde hecht aan het belang van details, kan dat leiden tot twee ernstige gevaren. Ten eerste adviseren onze Geleerden (*Avot* 2:1): „Wees net zo zorgvuldig met een ‘kleine’ mitswa als je zou zijn met een ‘belangrijke’ mitswa, want je weet niet wat de beloning is voor de mitswot.” Wie zijn wij, dat wij zouden kunnen zeggen dat iets, wat een ‘kleine’ mitswa lijkt, minder belangrijk is? Daar we de omvang van de beloning voor onze daden niet kennen, is het dwaas om de details als onbelangrijk te verwaarlozen.

We zien dit in *Devariem* 7:12, waar al de zegeningen worden opgenoemd, die het Joodse volk zal krijgen „wanneer jullie luisteren (*ekev tisjmeoen*)” naar G-d. Het woord *ekev* betekent letterlijk ‘hiel’, zoals *Rasji* verklaart: „Wanneer jullie de schijnbaar onbelangrijke voorschriften in acht nemen, die, welke men doorgaans met zijn hiel vertrapt, dan zullen jullie al deze zegeningen krijgen.” Wanneer we zorgvuldig zijn met de kleine mitswot, zullen we ze uiteindelijk allemaal verdienen. Dit toont aan hoeveel wij risceren wanneer wij ons alleen maar concentreren op het grote beeld en de kleine lettertjes verwaarlozen.

Verborgen in de namen

Esavs naam bevat een aanwijzing voor dit gebrek aan aandacht voor het detail. *Rasji* verklaart (*Bereisjiet* 25:25) dat de naam Esav afgeleid is van het woord *asoei*, dat ‘gemaakt’ betekent. Esav was alleen geïnteresseerd in het afgemaakte eindproduct, niet in de details – en deze benadering leidde tot zijn uiteindelijke verwerping van het grote beeld.

De naam Jaäkov daarentegen, bevat het woord *ekev* (hiel). Toen Jaäkov geboren werd, hield hij de hiel van zijn broer vast, waarmee hij zijn belangstelling voor de details aantoonde, die zo makkelijk vertrapt en over het hoofd gezien worden. Voor Jaäkov waren de nuances en details van de mitswot van de hoogste prioriteit. Daarmee versterkte hij zijn betrokkenheid bij het grote raamwerk, waarbinnen de details thuishoren.

Mogen wij het alleen verdienen om G-d volledig te dienen, en niet de bomen in het bos uit het oog te verliezen (of vice versa). Dat we mogen herkennen dat grote dingen soms in kleine pakketjes komen, en dankzij onze aandacht voor de details een schild vormen van geestelijk succes en zegeningen.

MISJNA VAN DE WEEK

Berachot

Hoofdstuk 5, misjna 1

Men staat uitsluitend op om de *tefilla* te zeggen met een zwaar hoofd¹. De vrome mannen van weleer waren gewend een uur² te wachten voor zij gingen dawwenen, om zich te concentreren op de Alomtegenwoordige. En zelfs als een koning vraagt hoe het met hem gaat³, mag hij niet antwoorden, en zelfs al kronkelt zich een slag om zijn hiel⁴, dan nog onderbreekt hij niet.

1. **Men staat uitsluitend... met een zwaar hoofd:** [In eerbied, niet lichthoofdig]. De Hebreeuwse uitdrukking *koved rosj* [hier vertaald met: „een zwaar hoofd”] betekent „nederigheid en angst”, zoals er geschreven staat [Tehilliem 2:11]: „Ik heb Hasjem met vrees gediend”, en de dienst - ‘*avoda* – is de *tefilla*. (RAV)

2. **Zij wachtten een uur:** op de plaats waar zij gingen dawwenen. (RAV)

3. **Zelfs als een koning vraagt:** Het gaat hier over een Joodse koning [of vorst of heerser] maar een koning van een ander volk, daarvoor onderbreekt men (RAV) [en men beantwoordt zijn groet, zodat de koning niet boos wordt, opdat hij je niet doodt.]

4. **Zelfs al kronkelt zich een slag om zijn hiel:** Het betreft hier alleen een slang die doorgaans niet bijt, maar een schorpioen of adder en dergelijke beesten die wel degelijk bijten en doden, daarvoor onderbreekt men (RAV) [En men ontdoet zich van het gevaar].

Hoofdstuk 5 Misjna 2

Men noemt de „kracht van de regen”¹ in de [beracha] *techiat hametiem*², en men vraagt³ om regen in de beracha van de jaren⁴ en *havdala*⁵ [zegt men] in [de beracha] *choneen hada’at*⁶. Rabbi Akiwa zegt het als een aparte vierde beracha. Rabbi Eli’ezer zegt: [men zegt het] in [de beracha] *hodaäh*.⁷

1. **Men noemt de „kracht van de regen:** [Dit heeft betrekking op] *masjiev haroeach*, dat geen verzoek is, maar een verklaring en lof uitdrukt. En daar de regen één van de machtsuitdrukkingen is van Hakadosj Baroech Hoe, zoals er geschreven staat [in Ijov 5:9-10]: „Hij doet grote onbegrensde daden, Hij geeft regen op de aarde”. Daarom noemt [de misjna het de „kracht van de regen”. (RAV).

2. De tweede beracha van de *tefilla*.

3. **En men vraagt:** Dat zijn de woorden „*weteen tal oematar*”; dat is het verzoek (RAV).

4. **In de beracha van de jaren:** [De negende beracha van de *tefilla*.] Omdat zij [die regens] nodig zijn voor levensonderhoud, heeft men hun verzoek in de beracha voor levensonderhoud gezet [dat is de negende beracha] (RAV).

5. **Havdala:** Dat zegt men op de avond van *Motsaei Sjabbat* (RAV) [en *Motsaei Jom Tov*].

6. **In [de beracha] choneen hada’at:** Dit is de eerste beracha van [het middengedeelte, de vierde beracha van de *tefilla*] voor de werkdagen. En in de *Jeroesjalmi* staat: „Waarom heeft men de *havdala* in de beracha *choneen hada’at* geplaatst? Omdat als er geen begrip is, hoe kan er dan *havdala* zijn? [D.w.z. men moet begrip en kennis van G-d hebben om het verschil te begrijpen tussen heilig en profaan]. En zo is de *halacha* (RAV).

7. De zestiende beracha.

Aantekeningen op de Talmoed

Door Rabbi Mendel Weinbach, decaan Ohr Somayach

Wee de slang

(Berachot 33)

Een van de vele wonderen die verteld worden over de grote tsaddiek Rabbi Chanina ben Dosa, begon toen hem verteld werd over een plaats, waar een slang de mensen aanviel. Hij zei dat men hem het hol zou wijzen, waar de slang zich verborg. Vervolgens zette hij zijn hiel op de toegang tot dat hol. Zoals verwacht werd beet de slang hem. Maar wat niet verwacht werd, was dat het de slang was die stierf. Rabbi Chanina nam vervolgens de dode slang mee op zijn schouders, ging daarmee het *Beit Hamidrasj* binnen en verkondigde daar tegen de studenten: „Ziet, mijn zonen, het is niet de slang die doodt, maar de zonde.”

Daarop zeiden de mensen: „Wee de man die een slang ontmoet, en wee de slang die Rabbi Chanina ben Dosa ontmoet.”

De commentatoren vragen hoe het mogelijk was dat Rabbi Chanina ben Dosa zichzelf in een situatie kon brengen, waarbij hij zijn leven in gevaar bracht, en daarbij uitsluitend vertrouwde op een wonder.

Eén oplossing voor de probleem brengt ons terug naar een vroegere Gemara (17b), waar staat dat er iedere dag een stem uit de Hemel kwam, die verkondigde dat de hele wereld gevoed wordt door de verdienste van

Chanina. Doordat hij zich bewust was van zijn door de Hemel aangestelde taak van beschermer van de wereld, had hij een absoluut vertrouwen dat hij niet in gevaar zou komen, wanneer hij de geemnschap te hulp kwam. Een andere benadering, waar Rabbi Akiwa Eiger op wijst, is dat Rabbi Chanina's bedoeling was om de Naam van Hasjem te heiligen, door aan te tonen dat een mens zonder zonde niets te vrezen heeft en dat hij zich daarom in gevaar mocht begeven.

Nog een andere oplossing wordt gegeven in een andere Gemara (Traktaat Sjabbat 151b), waar staat dat een wild beest alleen een mens kan overmeesteren, wanneer die mens voor dat dier op een beest lijkt, ten gevolge van zijn zonden. Volledig overtuigd dat hij vrij van zonden was, had Rabbi Chanina dus geen enkele reden om bang te zijn voor de slang en hij had dus helemaal geen wonder nodig.

Aantekeningen en toelichting op de Kitsoer Sjoelchan Aroech

Hoofdstuk 2

1. Aangezien de mens, wanneer hij 's morgens van zijn bed opstaat, als een nieuwgeboren schepsel is [te beschouwen]¹ voor de dienst van de Schepper, gezegend is Zijn Naam, behoort hij zichzelf te heiligen en zijn handen te overgieten [met water] uit een beker, net zoals een priester dat [in de Tempel] deed. De priester heiligde iedere dag zijn handen [met water] uit het wasbekken vóór zijn dienst in de Tempel. Een aanduiding voor dit overgieten van de handen vindt men in Tenach. Immers er is gezegd [*Tehilliem* 26:6,7]: „*ik zal mijn handen in reinheid wassen en ik zal Uw altaar rondgaan, G-d, om luid een dankbetuiging te laten horen*”, enz. Er is nog een reden voor dit overgieten [van de handen]. Namelijk tijdens de slaap gaat de heilige ziel van de mens weg en dan komt er een onreine geest en deze rust op zijn lichaam². Zodra men uit zijn slaap wakker wordt, verdwijnt de onreine geest van zijn hele lichaam, behalve van zijn vingers. Hiervan gaat dat pas weg, nadat men drie maal water over zijn handen heeft gegoten. Het is verboden om vier *ammot* [ongeveer twee meter] te lopen zonder eerst zijn handen te overgieten,³ tenzij er een dringende reden is⁴.

---

1. Dit is de mening van de *Rasjba*, want er staat geschreven [Ecca 3:23]: „*Zij zijn iedere ochtend nieuw, groot is uw vertrouwen*”. De *Rosj* heeft een andere mening en schrijft: „Omdat de handen van een mens actief bezig zijn, en het onmogelijk is dat de handen 's nachts niet in aanraking zouden komen met onreine lichaamsdelen, daarom hebben de geleerden, z.l. een beracha ingesteld voor het overgieten van de handen voordat met het Sjema en de Tefilla zegt. Voor de halacha accepteren wij beide verklaringen voor de strenge toepassing van het overgieten [*M.B.* 4:1].

2. Maar indien de slechte geest de enige reden was voor het overgieten, dan had men daarvoor geen beracha ingesteld; daarom zijn ook de eerder genoemde redenen [zie ook noot 1] nodig [*M.B.* 4:8].

In traktaat *Joma* 77b staat: „De school van R. Menasje leert dat R. Sim'on ben Gamliël heeft gezegd dat een vrouw [op Jom Kippoer] een hand in water mag wassen om een klein kind te eten te geven. Er wordt ook vermeld dat Sjammai de Oudere nooit brood met één hand at ...en Abbajé zei daarop: dat is vanwege *Sjievta*”. *Rasji* verklaart: „Er rust een kwade geest op de handen vóór het handenwassen voor *sjacharit*, en die slechte geest heet *Sjievta*”. Tosefot geeft daarop als commentaar dat tegenwoordig niemand meer benauwd is voor deze kwade geest omdat deze kwade geest niet meer actief is. *Jalkoet Joseef* citeert *Jabia Omer* die verschillende *acheroniem* aanhaalt, o.a. *Eliahoe Rabba*, die beweren dat op grond van bovenstaande discussie in de gemara er heden ten dage geen reden meer is om voor deze kwade geest bang te zijn. En hij brengt daarbij ook de *Lechem Misjné* die van mening was dat ook de Rambam daar zo over dacht. [*Jalkoet Joseef* 1:1].

3. En het is ook verboden te blijven liggen zonder zijn handen eerst te hebben overgoten met water. Maar in een nood-situatie mag men in het hele huis zijn handen overgieten, zelfs als het water verder van hem verwijderd is dan vier *ammot* [*M.B.* 1:2].

4. Men dient er nauwkeurig in te zijn om zijn handen onmiddellijk te wassen, zelfs al blijft men in bed liggen (*Sj. A. HaRav*).

Onze Geleerden

Rasjba – Sjloomo ben Aderet (of Solomon zoon van Aderet) (1235 — 1310) was een middeleeuwse rabbijn, halachist, en Talmoedist. Hij is algemeen bekend als de Rasjba, de Hebreeuwse afkorting van zijn titel en naam: Rabbijn Sjloomo ben Aderet. Hij werd geboren in Barcelona, Spanje. Hij werd een succesvolle bankier en leider van de Spaanse Joden in zijn tijd. Zijn leraren waren de Ramban en Rabbeinoe Jona. Onder zijn talrijke studenten waren de Ritva, Rabbeinoe Bachia en de Ra'ah. Hij schreef o.a. meer dan 3.000 responsa, die het hele Joodse leven omvatten, een commentaar op de Talmoed, getiteld: 'Chidoesjei HaRasjba' en 'Torat Habajit', een handleiding voor *kasjroet* (spijswetten).

Verder schreef hij *Misjmeret HaBajit*, een verdediging tegen de kritiek van de Ra'ah *Torat HaBajit*, *Sja'ar HaMajim*, een werk dat zich concentreert op de wetten van een mikwe (ritueel bad) en *Avodat HaKodesj*, een handleiding voor de wetten voor Sjabbat en Joodse feestdagen.

Bronnen van de Halacha

Jalkoet Josef is een hedendaags halachisch werk dat bestaat uit meer dan 30 delen, samengesteld door Jitschak Josef, de zoon van Rabbijn Ovadja Josef. Het volgt de Sjoelchan Aroech en is gebaseerd op de responsa *Jabia Omer* en *Chavat Da'at*, beiden van Rabbijn Ovadja Josef. Het omvat heel Orach Chaim en uitgebreide delen van andere delen van de Sjoelchan Aroech.

Jabia Omer Zijn responsa van Rabbijn Ovadja Josef, thans een leidende rabbijn van de Sefardische Joden in Israël en voorheen Sefardisch Opperrabbijn van Israël.

Eliahoe Rabba = *Elia Rabba* – Commentaar op de *Sjoelchan Aroech* door R. Eliahoe Sjapira (1660-1712)

Sj. A. HaRav – *Sjoelchan Aroech HaRav* – (Hebreeus: "Codex van Joodse wetten door de Rabbi"; is een codificatie van de halacha door Rabbijn Shneur Zalman uit Liadi, tijdens zijn leven bekend als *HaRav* ("De Rebbe") en na zijn dood als de *Alter Rebbe* (Oude Rebbe). Reeds op jonge leeftijd werd Rabbijn Shneur Zalman door zijn leraar, Rabbi Dovber van Mezeritch gevraagd om de Sjoelchan Aroech van Rabbijn Josef Karo te hercodificeren en daarin commentaren op te nemen, zodat leken in staat zouden zijn de Joodse wetten te bestuderen. Het werk omvat dus de halacha zoals die is vastgelegd, zowel als de onderliggende redenen.

De *Sjoelchan Aroech HaRav* wordt vandaag de dag door Chassidiem gebruikt als hun basis voor dagelijkse praktijk. In andere takken van het Orthodoxe Jodendom wordt het werk in het algemeen als gezaghebbend beschouwd en het wordt in vele niet-chassidische werken, zoals de Misjna Beroera en de *Ben Iesj Chai*. De *Sjoelchan Aroech HaRav* ook één van de drie werken waarop Sjlomo Ganzfried zijn wetten baseerde in de *Kitsoer Sjoelchan Aroech*.

Rosj – **R. Asjer ben Jechiël** – b. (1250 Duitsland, d. Toledo, Spanje 1327) Hij was de voornaamste leerling van R. Meir ben Baruch van Rothenberg met wie hij leerde in Worms.

Toen R. Meir ben Baruch gevangen genomen werd, werd Asjer de leidende rabbijn van Duitsland. Hij overleefde de Rindfleisch massamoorden van 1298 en toen hij meer en meer bekendheid kreeg, vreesde hij net als zijn voorganger R. Beir te zullen worden gegijzeld voor losgeld en daarom besloot hij Duitsland te verlaten in 1303. Hij werd met open armen ontvangen door de Rasjba, die hem in heel Spanje introduceerde. In 1305 werd hem gevraagd de rabbijn van Toledo te worden, een positie die hij accepteerde. Daar was hij hoofd van het Beit Din, dat van de regering volledige bevoegdheid had om alle straffen uit te voeren, tot en met de doodstraf. De halachische beslissingen van de Rosj werden uit heel Europa en Noord Afrika gezocht en na de dood van de *Rasjba* werd hij diens opvolger als leider van het Spaanse Jodendom. Zijn responsa: *Tesjoevot HaRosj* worden als gezaghebbend beschouwd.

Achter in iedere volledige uitgave van de Talmoed staan zijn halachische beslissingen, die de indeling van de Talmoed volgen, met hun bron in de Talmoed. Zijn codex was de officiële codex van het Jodendom in zijn tijd, totdat zijn zoon, Asjer ben Jechiël zijn *Arba Toeriem* schreef, veelal gebaseerd op wat de Rosj geschreven had, maar die de halachische beslissingen meer systematisch indeelde.

Acheroniem – Lett.: De lateren. De halachische autoriteiten die leefden na de Sjoelchan Aroech, d.w.z. vanaf het begin van de 16e eeuw. De halachisten vóór die tijd worden de *Risjoniem* – de eersten – genoemd. De *Acheroniem* waren de commentatoren op de *Sjoelchan Aroech*.